

EESTI RAAMAT 500

AJALOOSÜNDMUSTE TAUSTALUGU

ENNE

1447. aastal leiutas Johann Gutenberg Saksamaal trükikunsti. Raamatu tekst tuli üksikute tähtede kaupa metallplaadile laduda, katta trükivärviga ja pressi alt läbi lasta. Trükitud raamat sai kiiremini valmis ja oli odavam kui käsitsi kirjutatud raamat. Tänu Gutenbergile muutus kirjasõna kättesaadavaks palju suuremale hulgale inimestest kui seni.

16. SAJAND

1517. aastal sai Saksamaal alguse reformatsioon ehk usupuhastus, mis jõudis Eestisse aastal 1524. Muuhulgas nõudis uus, reformitud kirik mitte enam ladinakeelset, vaid rahvakeelset jumalateenistust, koguduseliikmeilt jumalasõna tundmist, soosis ja hiljem koguni nõudis neilt lugemisoskust. Nii sai hoo sisse emakeelse, esialgu vaimuliku kirjasõna väljaandmine ja koolihariduse areng.

1525. aastal trükiti teadaolevalt esimene eestikeelne raamat, mis aga Lübeckist Eestisse ei jõudnudki, kuna hävitati kui liigselt luterlikke põhimõtteid kandev teos.

Usupuhastuse ehk kiriku uuendamise käigus tekkinud luterlus oli aktiivne oma õpetust trükisõnas levitama. Eesti raamatu ajalugu algab nagu seiklusjutt. Oli külm novembripäev sel issanda aastal 1525. Saksamaa kaubalinn Lübeck elas oma tavalist toimekat elu. Raekojast tuli vahimeestele käsk minna Kuldsarve võõrastemajja ja arestida seal üks kahtlane kaubasaadetis. Leitigi vaadid Riiga toimetamiseks mõeldud raamatutega, mille sobimatu sisu kohta Lübecki raad oli teate saanud.

Mistarvis raamatuid vaadi sees veeti, mis ju tehtud soolaheeringate või õlle hoidmiseks, ja kuidas nad sinna mahtusid? Sel ajal polnud mitte igas linnas, koguni mitte igas riigis oma trükikoda. Saksamaal trükiti raamatud valmis, kuid ei köidetud kaante vahele. See töö tehti ära sihtkohas. Vaat aga oli merereisi puhul veekindel pakend.

Kaupmees, kelle edasi toimetada saadetis oli, püüdis vaadid ikkagi Travemünde sadamasse viia, kuid peeti tee peal kinni ja pandi vangi. Vaatides olevad saksakeelsed raamatud määrati pärast läbivaatust ja hindamist hävitamisele, muukeelseid ei osatud lugeda ja seega nendest ka midagi arvata. Nõnda pandi liivi-, läti- ja eestikeelsed raamatud esialgu kõrvale, aga tõenäoliselt hävitati needki missadeks nimetatud teosed lõpuks ära, kuna tegemist oli „luterliku jõledusega“. Kogu sellest loost teame tänu Lübecki toomdekaani Johannes Brandti üksikasjalikele sissekannetele tema päevikus. Esimene eestikeelne raamat ise pole säilinud või pole seda (veel) leitud.

1535. aastal Saksamaal Wittenbergis trükitud Wanradti-Koelli katekismus määrati hävitamisele, kuna polnud sisult piisavalt luterlik. Selle 11 lehe katked leiti nahkköites raamatu kaane täitematerjalist.

Ka teise eestikeelse raamatu saatus oli saada peaaegu kohe pärast ilmumist makulatuuriks, mida kasutati hoopis muukeelse raamatu kaanetaite materjalina. Sellele vaatamata või õigemini selle tõttu on temast säilinud üheteistkümne lehe katked, nende hulgas õnneks viimane lehekülg ilmumisandmetega. Lehtede leidmine oli pigem juhus ja seiklus kui hoolika otsimistöö vili. Nimelt hakatud 1929. aastal Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogus üht raamatuköidet parandama. Renesansstiilis kujundatud kaaned olid pruunist vasikanahast, uhke sissepressitud mustriaga, samas ajahambast nii puretud, et vaja läks põhjalikku parandamist. Selle käigus eemaldati kaane täitematerjal ja raamatukoguhoidja Helmuth Weissi üllatuseks oli neile trükitud eestikeelne tekst. Tegemist oli katekismusega, mille pani kirja Tallinna Niguliste kiriku õpetaja magister Simon Wanradt ja tõlkis eesti keelde Tallinna Pühavaimu kiriku pastor Johann Koell. 120- leheküljeline raamat anti välja Wittenbergis aastal 1535. Wanradti-Koelli katekismust trükiti 1500 eksemplari. Selle sisu leidis hukkamõistu „mitteväheste vigade“ pärast ja raamat kõrvaldati kahe aasta pärast käibelt. Silmas peeti mitte niivõrd keelelisi komistusi, vaid seda, et teos polnud piisavalt luterlikest ideedest kantud.

1565. aastal valmistati Inglismaal esimene pliiats.

17. SAJAND

1631. aastal asutati Tartus esimene Eesti trükikoda, teine 1634. aastal Tallinnas.

1632. aastal asutas Rootsi kuningas Gustav II Adolf Tartu ülikooli.

1674. aastal leiutas saksa matemaatik Gottfried Wilhelm Leibniz kalkulaatori kaugeseivanema, mis suutis teha nelja põhitehet: liita, lahutada, korrutada ja jagada.

1685. aastal ilmus Bengt Gottfried Forseliuse koostatud keeleuenduslik aabits.

Kaua aega oli eesti laste esimeseks (ja ainsaks) raamatuks aabits, ehk ABD raamat, nagu seda kolmsada aastat tagasi nimetati. Vanima meie päevini säilinud aabitsa koostas Bengt Gottfried Forselius (u 1660-1688). See ilmus 1685. aastal, säilinud on selle arvatavad kordustrukid aastatest 1694 ja 1698. Forselius pidas õigeks kohandada seni saksa keele reeglitele allutatud kirjaviisi keelega, mida talupojad päriselt kõnelesid, ja kasutas seda oma aabitsas. Tema uuendustest teame tänu Eestimaa Konsistoriumi kriitikale, mille protokollis seisab, et mõeldamatu on „talupoegade lohaka hääldamise“ alusel koostatud „inetut kirjaviisi“ kasutama hakata.

Forseliuse isa tuli Soomest esialgu Harju-Madise ja siis Risti kiriku pastoriks. Tema poeg ei õppinud teoloogiat vaid õigusteadust. Juba üliõpilasena õpetas ta oma isa koguduses ilma tasu nõudmata viiskümmend poissi lugema. Rahvahariduse seisukohalt oli oluline koolitada koolmeistreid. Niisiis rajas Forselius Tartu lähedale Piiskopi mõisa kooliõpetajate seminari. Nelja aasta kestel sai seal õpetajahariduse ligi 160 poissi. Sellelaadilist kooli polnud tollal ei Soomes ega Rootsis. Forselius käis 1686. aastal kahe õpilasega koguni Rootsis kuninga palge ees. Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüri lugemisoskus avaldas Karl XI-le sedavõrd sügavat muljet, et kinkis kummalegi kuldtukati ja andis talurahvakoolidele Eestis roheline tee.

Jüri saatusest pole suuremat teada. Ignatsi Jaak elas üle katku, kaotas perekonna ja abiellus 1715. aastal uuesti. Ta kasvatas üles seitse last, vanem poeg käis Tallinna toomkoolis. Aastaks 1719 oli Ignatsi Jaak Kambjas 600 last lugema õpetanud. Kõrvalepõike korras olgu öeldud, et vana kombe kohaselt toodi koolmeistrile lapse lugema õpetamise eest peerge, puid ja vaat õlut.

Forseliuse esimene aabitsatrükk pole säilinud. Uus trükk aastast 1687 korjati kokku ja hävitati, pastorid pidid loovutama koguni oma isiklikud eksemplariid. Eestimaal oli aabits keelustatud, küll aga tarvitati seda Liivimaal. Meie päevini on säilinud arvatavad korduustrükkid aastatest 1694 ja 1698. Need trükiti Riias ja neid hoitakse Lundi Ülikooli raamatukogus.

Aabitsate leidmise eest peame taas kord tänama juhust. Aastanumber oli siis 1928. Läti keeleteadlane Jānis Zēvers oli kaevunud Lundi ülikooli raamatukogu vanematesse raamatuköidetes. Äkki märkas ta mingeid igivanu köitmata raamatupoognaid, millel väljaandmiskohaks oli märgitud Riia. Lähemal uurimisel nägi ta raamatutes kuke pilti ning selgus, et tekst on eesti keeles. Tegemist oli kõige vanemate meie päevini säilinud eesti aabitsatega. Nendest tehti koopiad ja toodi Tartu Ülikooli raamatukokku, kus teadlased pika uurimise ja vaidlemise peale arvasid, et tegemist võib olla koolimehe Bengt Gottfried Forseliuse tehtud aabitsate korduustrükkidega, mis ilmusid pärast autori surma.

Aabitsatel puuduvad kõvad kaaned ja tiitelleht. Raamat sisaldab mitmes suuruses gooti kirjaviisilist tähestikku, silpe, ühesilbilisi sõnu (lep, püs) ning silbitatud sõnu (öp-pe-ta). Lugemiseks esitati Martin Lutheri väike katekismus, samuti silbitatult: ris-ti öp-pe-tu-se wiis pä-tük-ki. Aabitsa lõpus olid araabia ja rooma numbrid ning tähestik ladina kirja pildis. Lõpus toretses suur kuke pilt, mis on tänini aabitsa sümboliks jäänud.

AABITSAKUKK

Kas pole naljakas, et me tunneme just nimelt kuke ja mitte siili või öökulli aabitsat? Juba sadu aastaid tagasi seostus lugema õppimine selle (tunnistagem, et mitte just eriti targa) linnuga. Peaaegu igast vanemast aabitsast leiame kuke pildi ning vastavasisulise salmikese:

Muistsel ajal, kui Euroopas oldi veel paganausku, pandi kukk kõrgele hiiepuu otsa. Kukki kaitses inimesi ja nende koduümbrust kurja ning kahju eest. Teame ka eesti muinasjuttudest, et esimene kukelaul ehk koidukuulutus sundis vanakurja ning kummitused ummisjalu põgenema, nii et ainult pahvakas sinist suitsu järele jäi. Ristusk võttis kuke kui kurjade vaimude vaenlase paganlusest üle. Praegugi võib näha endise Liivimaa, praeguse Lõuna-Eesti kirikutornide tipus risti asemel kukke.

Kukk kutsub kristlikus sümboolikas inimesi patutunnistusele ja valvsusele. Nimelt jutustab piibel, et Peetrus vandus Jeesusule ustavust, Jeesus aga ütles kurvalt, et enne kui kukk kireda jõuab, salgab ta tema kolm korda ära. Kolm päela Forseliuse aabitsa kuke kaelas meenutavad just seda lugu.

Aabitsa lõpuleheküljele ilmus kuke pilt pärast usupuhanust ehk siis 500 aastat tagasi. Aabitsakuke levik piirdub protestantlike maadega. Mujal, katoliiklikes ja õigeusklikes maades kukke lugema õppimisega ei seostata. Kukki on pildil mõnikord üksi, mõnikord koos tibude ja/või õpilaste ja kord kogunisti koos munakorviga. Mõne pildi peal hoiab kukk üles tõstetud

jalas keppi ja osutab tähestikule. Kukke on kujutatud õpperuumis või kuuenurgelisel kirikutorni soklil, hiljem ka muru peal.

Esimene kukega kaunistatud aabits ilmus 1570. aastal Oderi äärses Frankfurdis. Kukk oli ka 1578. aastal Königsbergis trükitud poola aabitsas, siis kohtab teda aastal 1583 Hamburgis, kust levis Rootsi. Küllap sedakaudu ja Forseliuse abil ka eestikeelseisse aabitsaisse. Oletatakse, et algselt võis kukk olla osa Frankfurdi vapist, kirjastuse märk, kuna asus lõpuleheküljel, millele trükiti ilmumisandmed. Sellisel juhul, miks esineb see märk vaid aabitsates? Kukk kolis aja möödudes aabitsa lõpuleheküljelt tiitellehele ja seejärel kaanele. Ehkki praeguse aja aabitsad teda enam „kaanepoisina“ ei kasuta, on sõna „kukeaabits“ tänaseni teada-tuntud.

18. SAJAND

1708. aastal jõuab katk Eestisse. Põhjasõja (1700-1721) ajal puhkenud katkuepideemia (1708-1712) viis rahva väljasuremise äärel. Laste koolitamisele polnud võimalik mõeldagi. Tänu varem juurdunud koduõpetusele püsis lugemisoskus edasi. Sel sajandil tehti esimesed katsed koolihariduse kohustuslikuks muutmise suunal.

1714. aastal patenteeris inglise insener Henry Mill kirjutusmasina eelkäija. Tegelikult tootmiseni toona ei jõutud. Praktiliselt kasutatavaid kirjutusmasinad hakati tootma alles 19. sajandi keskel.

1739. aastal ilmus eestikeelne piibel.

1769. aastal patenteeris šoti insener James Watt uut tüüpi aurumasina, täiustades seda 1784. aastal, tänu millele muutus viimane laialdaselt kasutatavaks jõuallikaks nii tööstuses kui transpordis.

Aastal 1795 andis pastor **Otto Wilhelm Masing** (1763-1832) välja aabitsa „**ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele kes tahavad luggema õppida**“. Aabits oli mitmes suhtes uuenduslik. Esmakordselt leidis selles vaimulike tekstide kõrval kaheksa ilmaliku sisuga ilukirjanduslikku pala. Need on lastepärased ja ladusalt jutustatud, samas rõhutatult õpetlikud. Näiteks lugu karjapoisist, kes nalja pärast rahvast appi hüüab, kuna hunt olevat karjas, lõpeb murdumõõga lammaste hulgas ja vaatamata karjapoisile hädakisale ei tule valetajale enam keegi appi. Või vigastab noa varastanud poiss end kogemata just nimelt sellesama noaga. Igas jutus järgneb lapse eksimusele tema teost tulenev karistus.

Esimest korda ehib tiitellehte puulõikes pilt. Sellel kujutatakse „kodukatsumist“ – õpilane seisab koolmeistri ees perekonna silme all ja peab oma teadmisi näitama. See on esimene õpilase pilt aabitsas. Pildi autoriks arvatakse Masingut ennast. See oli ka esimene aabits, milles seisis autori nimi, mitte küll tiitellehel, vaid ulatusliku sissejuhatuse lõpus. Ka sissejuhatuse oli midagi täiesti uut, jagades õpetajale metoodilisi näpunäiteid: „Ärge ridelge nendega /.../, kui nemmad loevad. Ärge laske neid liig kaua korruga ramato kallal olla; vaid votke neid ennemine sagedamast ette /.../. Ärge sundige neid siis luggema, kui nemmad parrajasta mängivad /.../. Kiitke ja melitage neid kui nemmad hästi on luggenud /.../. Ärge ähvardage lapsi luggemisega /.../: no, no! Küll Kerrikissand tulleb, panneb sind luggema, ja siis saad vitso.“

Esimest korda olid aabitsas kirjavahemärkide seletused. Näiteks nimetati selles küsimärki küssimisepunktiks ja hüüumärki ohkamispunktiks. Esmakordselt oli aabitsas numbritele lisaks korrutustabel, mis jäi hiljem pikaks ajaks aabitsa osaks. Matemaatilisi sümboleid esialgu ei tutvustatud ega tarvitatud.

Jõhvi pastor Koch kritiseeris Masingu aabitsat keelelisest küljest. Ta soovitas autoril kirjamehena esinemisega mitte rutata, enne kui too rahva keelt tundma pole õppinud. Masing pidas Kochi maakeele parimaks tundjaks ja põletas kriitika tõttu 300 enese kätte jäänud eksemplari ära. Alles 30 aasta pärast (1823) ilmub Masingult „Täieline ABD-Ramat“. Selles on esmakordselt kasutatud Õ-tähte.

19. SAJAND

1812. aastal ilmus Saksamaal vendade Grimmide muinasjutukogumiku „Kinder- und Hausmärchen“ esimene osa, millele lisandus 1815. aastal teine. Grimmid hakkasid rahvajutte koguma 1806. aastal. Nende eeskujul vallandus kogu Euroopas muinasjutubuum. Ka Friedrich Reinhold Kreutzwald sai Grimmide tööst innustust.

1823. aastal jõudis Õ-täht Otto Wilhelm Masingu aabitsas lõpuks meie tähestikku.

1839. aastal leiutas šoti sepp Kirkpatrick MacMillan nn tänapäevase jalgratta, lisades tagaratta külge pedaali.

1862. aastal ilmus tervikuna rahvuseepos „Kalevipoeg“.

1865. aastal ilmus esimese ilmalik lastele kirjutatud värsikogu „**Eesti Laste-Rõõm. Hea lastele pühade kingitusseks**“

19. sajandit vaadates võib julgelt väita, et eesti lastekirjandus on sündinud. Varem sai küll lugeda kooliraamatust mõnd lugemisharjutusteks pakutud pala ja vaimuliku sisuga juttu, aga esimene täielikult lastele mõeldud ilukirjanduslik juturaamat, pastor Carl Körberi „Karjalaste luggemise ramat“ (1849), ilmus alles nüüd. Nooruses Körberi juures Väandra koguduse köstri ametit pidanud Johann Voldemar Jannsen andis ajalehe Eesti Postimees toimetajana välja esimese ilmaliku lastele kirjutatud värsiraamatu.

*Keegi Tartu pilditegija küsinud Jannseni käest, kas leiduks häid lapsi, kellele pühadeks võiks pildiraamatu kinkida, ja lubanud teha neliteist pilti. Seepeale haaranud toimetajahärra „sule peusse“ ja hakanud „salmikuid kribistama“. Sellist muhedat juttu ajas **Johann Voldemar Jannsen** (1819-1890) oma 1865. aastal ilmunud värsikogu „**Eesti Laste-Rõõm. Hea lastele pühade kingitusseks**“ saatesõnas. Raamatus oli tolle aja kohta palju pilte. Polnud sugugi tavaline, et pildid olid tehtud nimelt nende luuletuste jaoks ja seotud värsside sisuga. Harilikult otsiti trükikoja klišeedekogust midagi sobilikku. Illustratsioonide autor oli C. Schultz. Need olid must-valged kivitrükipildid, teose mõned eksemplariid koloreeriti.*

Jannsen kirjutas selle raamatu tarbeks 15 luuletust. Enamikus arvestab ta lapse huvide, vanuse ning elukogemusega, aga sekka on sattunud ka rahvalikke naljavärsse („Väandra metsas Pernomaal“, „Jürri tulli müüritööst“, „Puulõhkuja“). Võimalik, et autoril mõlkus meeles ja seisis

silme ees mõni saksakeelne luuletus, mida ta siis eestikeelseks ja oludele sobilikuks mugandas. See oli tol ajal üpris tavaline. Enamik luuletustest pajatab loomadest, või lastest ja loomadest. Elavalt kirjeldatakse kassi ja koera tüli, seda, kuidas jäneseema õpetab pojakesi vaikselt olema, et kütt neid ei märkaks, kuidas rebane meelitab parti veest välja tulema ja lubab ta naiseks võtta. Siin tõmbab Jannsen otsesõnu paralleeli inimeste ilmaga, kus „püksikandjad rebased“ neidusid võrgutavad ja siis hülgavad.

Luuletused on varjamatult õpetlikud. Õpetlikkust peeti tollal lasteraamatute peamiseks eesmärgiks. Jannsen kutsub üles olema usinad, töökad, head ja karsked, ta usub haridusse ja õhutab lapsi õppima ning lugema. „Rummal innime on pimme, / Kes ei tea, mis ta teeb, / Langeb ta, siis polle imme / Kes ei näe, se krawi lääb. / Mõistus kasvab õppides, / Kehha toito prukides.“ Kõike seda head ja tululikke õpetust serveerib Jannsen huumorikastmes.

Raamatutrükkija ei tahtnud uskuda, et häid lapsi kuigi palju võiks olla ning trükkis raamatukesi ainult tuhat tükki, jätkab Jannsen oma muhedatoonilist saatesõna ja manitseb lapsi, et need talle häbi ei teeks ja head oleksid, eriti siis, kui on pildiraamatu kätte saanud ja läbi lugenud.

1866. aastal avaldas Friedrich Reinhold Kreutzwald tervikteosena oma „Eesti rahva ennemuistsete jutud“.

Võru tohter **Friedrich Reinhold Kreutzwaldi** (1803-1882) kahest peateosest sai alguse eesti rahvuslik kirjandus. Eepose „Kalevipoeg“ kirjutamisega samaaegselt käis tal töö „**Eesti rahva ennemuistsete juttudega**“. Mõlema suurteose väljaandmisel tuli ette takistusi. Kumbki ei ilmunud kohemaid tervikuna, „... ennemuistsete juttude“ mahukast käsikirjast läks vahepeal koguni osa kaduma. Tervikteose avaldamiseni jõuti 1866. aastal. Raamatu, milles on 43 muinasjuttu ja 13 muistendit, andis välja Soome Kirjanduse Selts kui eesti keele lugemiku soome üliõpilastele. See trükiti Helsingis, trükiarv oli 500 eksemplari. Pilte raamatus polnud, ehkki autor oli saatnud mõnede puulõigete äratõmbed väljaandjale vaatamiseks. Arvas aga, et „hädavajalik säherdune ilustamine ei ole, liiatigi kui selle läbi hind peaks tõusma“. Alles 1951. aastal, s.o 91 aastat pärast esimese vihiku ilmumist, sai muinasjutukogu Günther Reindorffilt esinduslikud illustratsioonid, seda anti välja 25 000 eksemplari.

Kreutzwald hakkas rahvajutte üles tähendama juba 1818. aastal, kui ta oli alles viieteistaastane. Tõsisem kogumine algas üliõpilaspõlves. Kreutzwald oli huvitatud peamiselt mütoloogilisest pärimusest, sest tema eesmärk oli kirjutada valmis rahvuseepos. Samal ajal talletusid nii lapsepõlves vanalt Toa-Jaagupilt kuulnud muinaslood kui ka hiljem kõrva hakanud rahvajutud tema mõttelisse reisipauna ja kui „Kalevipoeg“ ilmunud oli, sai nendega põhjalikumalt tegelema hakata.

Eeskujuks oli Kreutzwaldile Jakob ja Wilhelm Grimmi töö rahvamuinasjuttude kogumisel ja väljaandmisel. Kriitikat teemal, et Kreutzwald on võtnud Grimmide raamatust lugusid ja kohandanud need eestipäraseks, tõrjus autor ise järgmisel moel. Nimelt olid mõisasakste lastel talunaistest hoidjad, kes pajatasid neile eesti muinasjutte ja lapsed omakorda jutustasid hoidjatele Grimmide kogumikust loetud lugusid, mida nood omakorda kodutares teistele edasi rääkisid. Nõnda kodunesid lood sedavõrd, et neid hakati omadeks pidama.

Kreutzwald võttis endale vabaduse rahvasuust pärinevad lood kirjanduslikku vormi valada – anda rahvale tema looming kirjanduse kujul tagasi. Tema muinaslugudes on palju rahvusvaheliselt tuntud motiive, paari neist saab nimetada autorimuinasjutuks, aga lugude olustiku ja karakterid muutis autor maarahvale omaseks ja tuttavaks.

Kreutzwaldi stiil on küll puhuti väga romantiline, aga keel samas rahvalikult lopsakas ja kujundirikas. Jutu sisse on põimitud vanasõnu ning üks kõnekäänd ja kõnekas võrdlus ajab teist taga. Autori mõnus rahu ja üleolek võtavad vahel isegi humoristliku ilme. Kuningapoega nimetab ta külakukeks, neidu kodukanaks, naist leekuningaks, piipu ninasoojendajaks. Kaval-Ants põrutab völlumehikesele, et sina pisukene sitanirps, sinu kättetasumise palk ei saa sääse saba mitte raskendama. Kõrvalops paneb kõrvad ubisema, eidel on jõudsamad keeletiivad, lahtipääsened jutuoja jookseb veel kaua edasi. Ilupidu, ihnuskael, tõlparuline, umbarvates on vaid kasin näide vahvatest sõnadest.

Kui Kreutzwald koletist kirjeldab, siis kõigepealt käib hirmus kohin ja mühin, enne kui ohtralt sarvede ning kihvadega varustatud elajas, keha poolest karu värki ja hobusest palju kõrgem, või mõni veelgi lennukamalt kirjeldatud peletis välja ilmub. Pulmapeoks tapetakse sada härja ja seitsesada siga ning õlut tehakse viissada vaati! Virna laotud vorstid seisavad kui seinad ja kookidest saab suuremate heinakuhjade sarnased hunnikud.

Ajalehes Uus Aeg ilmus 1903. aastal Kreutzwaldi 100. sünniaastapäeval ühe kirjasaatja meenutus, mis kinnitab muinasjutukogumiku menukust: „Ma olin üsna väike poiss, kui mu isa, kes linna raamatukaupmehega hästi tuttav oli, üks kord „Eesti rahva ennemuistsed jutud“ koju tõi. Oi, kullake, kuidas neid lueti! Vana onu, kes õhtuti püssi lage nikerdas, jättis töö seisma, isal kukkus piip hammaste vahel ära ja ema vokk hakkas kord-korralt ikka tasem vurisema, kuni ta viimaks seisma jäi. /---/ Peagi hakkas raamat esmalt külakorda käima ja pärast kihelkonnakorda ja kui ta vaenekene tagasi tuli, oli justkui katkenud kana ... ühe sõnaga: oli päris otsa luetud ... Õnnelik raamat!“

1870-1880 jõuti kogu Eestis kolmeaastase koolikohustuseni, õppeaasta kestis laias laastus mardipäevast lihavõteteni.

1879. aastal valmistas Thomas Alva Edison masstootmiseks sobiva süsiniidiga hõõglambi, elekter hakkas valgustama nii kodusid, asutusi kui ka linnatänavaid.

1885. aastal patenteeris saksa insener Karl Benz esimese auto.

20. SAJAND

1900. aasta detsembris ilmus esimene eestikeelne lasteajakiri „Lasteleht“.

1903. aastal ehitasi vennad Wrightid esimese mootoriga lennuki.

1906. aastal pani Karl August Hindrey oma piltvärsslugudega aluse Eesti koomiksile.

Eialgu puuduvad küll jutumullid ja meile tuttavliku ülesehitusega koomiksini on veel tükk maad minna, aga algus oli sellegipoolest tehtud. Küllap olid Hindreyle eeskujuks Heinrich Hoffmanni ja Wilhelm Buschi teosed, milles pildil ja sõnal võrdne roll ja kus üleannetud lapsed tõmbavad enesele ise häda kaela. Piltvärssjutte hakkas Hindrey Pariisis kunsti õppides tegema juba 1902. aastal. Nende väljaandmiseni jõudis ta siis, kui töötas Eestis ajalehe Postimees ajakirjanikuna.

Aastal 1906 avaldas Karl August Hindrey piltvärsslood „Pambu-Peedu“, „Seene-Mikk“ ja Piripilli-Liisu“, tosina aasta pärast lisandus neile „Nina-Jass ja Näpp-Mall“ ning hiljem tuli taolisi veelgi. Raamatute pähh-laps tegelaste nimedest kujunesid üldnimed, mida kasutati argiste olukordade lahendamisel. Kasutatakse tänagi. Eriti elujõuline näib olevat Piripilli-Liisu. Meeldetuletuseks – alati viril ja iga asja peale nutma puhkev tüdruk kaotab mängukaaslased, ta oma perekond on samuti lapse pidevast kisast väsinud ja lõpuks upub Liisu omaenese pisaratest täitunud toas.

Hindrey lasteraamatud olid omas ajas erilised. Esiteks muidugi pildirikkus. Iga stseen loos oli kujutatud must-valgel joonistusel, seda täiendas lühike värss. Teiseks kaasahaarav nali, mis polnud toonases lastekirjanduse üldpildis sugugi nii tavaline kui praegu. Tema humoorikad piltjutud olid kui värsked tuulepuhang laste algupärasel lugemisvaras. Lastekirjanduse peamine eesmärk oli õpetlikkus, toona üldjuhul tõsimeelne, manitsev ja otsesõnaline. Hindrey kirjutas-joonistas samuti õpetlikke lugusid, aga tegi seda üle võlli huumori võtmes, kujutades võimatuid, isegi jubedaid olukordi, mis loo tegelastele halvasti lõppesid ja mille kutsus esile laste väär käitumine. Üksikväljaannetena ilmunud piltvärsslood on üheskoos välja antud aastal 1979. aastal raamatus „Lõhkiäinud Kolumats“.

1912. aastal ilmus Oskar Lutsu „Kevade“.

Oskar Lutsu „Kevade. Pildikesi koolipõlvest“ jõudmine lugejateni oli kaunikesti vaevalise algusega. Kui 1905. aastal toimus Tartus apteekrite streik, kaotas 18-aastane Oskar Luts (1887-1953) oma senise õpipõisitöö Kivisilla apteegis. Noormees läks vanematekoju ja hakkas seal ajaviiteks oma koolipõlve juhtumusi paberile panema. Ta ise on seda näinud nii, et endised koolikaaslased lausa ründasid teda ja nõudsid, et neist jutustataks. Trükki andmise mõtet kirjapanijal siis veel polnud. Vahepeal, kui Luts sai tööd Narva ja siis jälle Tartu apteegis, ununes käsikiri sootumaks. Alles 1908. aastal said kirjapandud lood lisa, kuid ikka veel kindla eesmärgita, oma lõbuks.

Järgnesid aastad tsaariarmee teenistuses ja sealt 1912. aastal naastes luges Oskar Luts oma koolimälestused üle ja tal tekkis mõte need raamatuna välja anda. Kust leida kirjastaja? Ukselt uksele käies sai ta nendelt ikka ja jälle vastuseks „Ei-ei-ei, see ei lähe mitte!“. Niisugune asjade kulg vihastas noort autorit. Ta laenas raha ja laskis „Kevade“ esimese osa veel samal aastal „oma kulu ja kirjadega“ trükkida. Raamat võeti nii lugejate kui ka kriitikute poolt heatahtlikult vastu. Esimesele osale järgnes 1913. aastal teine ja hiljem jälgis Luts oma täiskasvanuks saanud tegelaste edasist elukäiku veel neljas raamatus.

Teose ülesehitus vastab alapealkirjale – need on üpris lõdvalt seotud pildikesed, mis kulgevad sügisest kevadesse. Algselt ei mõelnud noor autor kirjutades, kui noored või vanad võiksid olla tema raamatu lugejad. Üsna pea pärast ilmumist arvati see laste- ja noortekirjanduse hulka. 1935. aastal anti „Kevadele“ raamatuaasta auhind. Sellest on ilmunud veerandsada kordustrukki, seda on korduvalt lavastatud, tehtud film ja tänini seisab raamat koolis loetava kirjavara nimistus. Lutsu soe huumor ja tabavalt kujutatud karakterid pole ajas oma võlu kaotanud.

1918. aastal sündis Eesti Vabariik.

Eesti Vabariigi loomise järel algas algupärase lastekirjanduse kuldaeg. Sõna „kuld“ kuulub ka kahe olulise raamatusarja nimesse. Need on „Kuldne kodu“ ja „Looduse kuldraamat“. Esimene, lõviosas algupäranditele pühendatud sari ilmus aastatel 1937-1943 ning avaldas 26 kvaliteetses värvitrükis pildiraamatut väikelastele. Tegemist oli moel või teisel juba varem, näiteks ajakirjanduses avaldatud luuletuste ja proosapaladega. Sarjas ilmus ka **Julius Oro (1901-1941) „Muna“** (1938), mis on tänapäevani mudilaskirjanduse kullafondis. Algselt Richard Kiviti piltidega „Muna“ sai 1975. aastal Lilian Härmi kunstnikukäe alt uued illustratsioonid ja sellega kaasaegsema välisilme. Sisu on aegadeülene. Lugu sündis lihavõttepühade tähistamiseks ning ilmus 1936. aastal ajakirja Taluperenaine tasuta kaasaandes Laste Maailm. Ema keedab väikesele Ainole muna ning lahke laps jagab seda koera ja kassiga. Siis aga jätab pooliku muna pingile, kust harakas selle ära näpsab. Ainole tuleb nutt peale. Ei koer ega kass suuda teda lohutada. Kana lubab Ainole uue muna muneda ja taas rõõmus tüdruk toob talle peoga teri. Oro tekst on lapse jaoks eakohaselt lihtne ja mõistetav, samas tundeküllane. Lugu kasutati aabits-lugemikus „Huvitaja“, raamatu üks kordustrukkidest ilmus väliseesti lastele Soomes 1945. aastal.

Iseseisvusaegne laste lugemislaud oli rikkalik nii algupärandite kui ka tõlgete poolest. „Looduse kuldraamatu“ sarjas (ilmus 1931-1939) avaldati 91 raamatut, peamiselt tõlketeost, „Looduse lasteraamatu“ sarjas (ilmus 1935-1936) 35 raamatut, mis enamaltjaolt olid algupärandid. Käsikirjavõistlused tõid pildile uusi autoreid, näiteks kirjutas Karl Ristikivi tänu sellele mitu raamatut lastele.

1920. aastal kehtestati 8–14-aastastele lastele koolikohustus, lõpetada tuli kuus klassi.

1925. aastal leiutati televiisor.

1940. aastal kaotas Eesti iseseisvuse ja algas nõukogude okupatsioon.

1940. aastal alanud Nõukogude okupatsioon lõi ka lastekirjanduse jaoks hoopis uued reeglid. Kõik ilmuv pidi läbi käima tsensori kontrolliva pilgu alt. Tema otsustas, kas teoses on järgitud võõrvõimu poolt kehtestatud ilmavaadet. Vähimagi kahtluse korral tuli autoril teha parandusi või keelati raamatu ilmumine sootumaks. Kogu varasem lastekirjandus arvati kahtlaseks ja taunimisväärseks. Raamatute keelamise avapauk kõlas 1940. aasta suvel. Algses nimekirjas oli 26 raamatut ja esialgu korjati need ära raamatupoodidest. Suurem puhastus järgnes pärast sõda ning hõlmas kõiki raamatukogusid. Aastal 1947 leidsid tsensorid, et nüüd lõpuks on

raamatukogudest kokku korjatud ja hävitatud kogu nn kahtlane, fašistlik ja ideoloogiliselt sobimatu kirjandus.

Au sees olid tõsielulood, õigemini kommunistliku ideoloogia vaimus idealiseeritud pilt tõsielust. Kunstmuinasjutud langesid põlu alla. Vabamalt võis kirjutada loodus- ja loomajutte ja käsitleda kaugemat ajalugu. Nõukogude Venemaa eeskujul kirjutati ka meil lastest (pioneeridest), kes olid valmis riigikorra nimel ohverdama oma perekonna või koguni elu. Holger Puki „Kaks punast kaelarätti“ (1953) oli meie oma versioon kogumikust „Kangelaspioneerid“.

1944. aastal seati Harvardi ülikoolis üles esimene arvuti, mis täitis terve ruumi, 1974. aastal valmis esimene personaalarvuti.

1959. aastal tootis ettevõtte Mattel esimese Barbie nuku.

1960. aastal asutati lasteajakiri Täheke, mis ilmub tänaseni.

1964. aastal ilmus eesti keeles Astrid Lindgreni „Väikevend ja Karlsson katuselt“, mille pildid joonistas eesti päritolu kunstnik Ilon Wikland. Kõige esimene Lindgreni teos, mis meie lasteni jõudis, oli „Meisterdetektiiv Blomkvist“ (1960), piltide autor Edgar Valter. „Pipi Pikksukk“ ilmus eesti keeles aastal 1968 (originaal 1945).

1961. aastal lendas Juri Gagarin kosmoselaeval Vostok esimese inimesena kosmosesse ja tegi tiiru ümber Maa. **1969.** aastal maandus USA kosmosesüstik Apollo Kuul ja Neil Armstrong astus esimese inimesena Kuu pinnale.

1962. aastal ilmus Eno Raua „Sipsik“.

1966. aastal ilmus Silvia Väljali „Jussikese seitse sõpra“.

1973. aastal ilmus Aino Perviku „Kunksmoor“.

Peale Stalini surma algas nn sulaperiood. Tagantjärele kuldseteks kuuekümnendateks nimetatud aeg tõi lastekirjandusse rea uusi autoreid, kellest praeguseks on saanud eesti lastekirjanduse klassikud: Ellen Niit, Eno Raud, Heljo Mänd, Silvia Rannamaa, Aino Pervik, Holger Pukk, Silvia Truu, Villem Gross, Jaan Rannap, Heino Väli, Dagmar Normet, Aimée Beekman, Vladimir Beekman, Iko Maran, Venda Sõelsepp, Helju Rammo, Adolf Rammo, Kalju Kangur, Harri Jõgisalu, Boris Kabur, Uno Leies, Olivia Saar, Ira Lember jt. 1970-ndatel lisandusid Leelo Tungal, Viivi Luik, Hando Runnel, Lehte Hainsalu, Tiia Toomet, Jaan Kaplinski, Asta Põldmäe, 1980-ndatel Ott Arder, Astrid Reinla, Henno Käo jt.

Fantaasiakirjandus sai taas eluõiguse 1960-ndatel, kui hakkasid jälle ilmuma kunstmuinasjutud. Nõukogude aega jääb paljude lemmiktegelaste sünd: Aatomik, Sipsik, Jussike, Pille-Riin, naksitrallid, Kunksmoor, Londiste, Arabella, Agu Sihvka, Kröll, Nublu, Pätu jpt.

1991. aastal taastati Eesti iseseisvus.

1994. aastal ilmus Edgar Valteri „Pokuraamat“.

Eesti taasiseseisvumine 1991. aastal mõjus lastekirjanduse arengule esialgu pidurdavalt. Tiraažid kahanesid, esmatrükkide arv vähenes. Valusa huumoriga esitleti avalikkusele karikatuuri, mis kujutas eesti lastekirjanduse hauasammast. Soomes ellu kutsutud eesti lasteraamatu toetusprojekt „Valge raamat“ aitas raskeimatest aegadest üle. Selle toel ilmus näiteks ka esimene taasiseseisvunud Eesti aabits, autoriteks Viivi Luik ja Epp-Maria Kokamägi. Aastal 1994 ilmus „Pokuraamat“, teksti ja piltide autoriks seni kunstnikutööga piirdunud Edgar Valter. Kui Eno Raua „Naksitrallid“ andsid teada, et looduses peab valitsema tasakaal, siis see raamat jutustas elust kooskõlas loodusega, loodusega ühtesulamisest.

1997. aastal ilmus Inglismaal J. K. Rowlingi seitsmeosalise menuserja esimene osa „Harry Potter ja tarkade kivi“. Eestis avaldati raamat aastal 2000.

21. SAJAND

Uue aastatuhande alguses sai hoo sisse sotsiaalmeedia kasutus. Platvormid nagu Facebook, Twitter ja Instagram muutusid olulisteks suhtluse ja arvamusedaluste kanaliteks.

2002. aastal ilmus Andrus Kivräha sulest „Lotte reis lõunamaale“, millega sai alguse koeratüdruku tähelend.

Uuel aastatuhandel lastekirjanduse väljaandmine stabiliseerub, aastas ilmub sadakond eesti autori esmatrükki. Enamuse sellest moodustab proosa, milles lastekirjandusele omaselt

domineerib fantaasiakirjandus. Tuntud ja tunnustatud autorite kõrvale astuvad uued autorid, nagu Andrus Kivirähk, Piret Raud, Kristiina Kass, Kairi Look, Ilmar Trull, Anti Saar, Kadri Hinrikus, Kätlin Vainola jt. Vahepeal hääbunud noortekirjanduse traditsioon taastati 2000. aastal noorteromaanivõistluse toel. Esimese võidutöö „Kuidas elad, Ann?“ kirjutas Aidi Vallik.

Lastekirjandus ja meedia käivad üha enam käsikäes. Janno Põldma ja Heiki Ernitsa loodud joonisfilmile „Lotte reis lõunamaale“ järgneb samanimeline raamat Andrus Kiviräha sulest, kes oli tegev ka filmi stsenaariumi kirjutamisel. Filme ja raamatuid tuleb veelgi, neile lisandub teemapark Lottemaa, lavastatakse muusikale, Lotte pildid ilmuvad mitmesugustele esemetele jne. „Lotte“ autorid on jäänud kindlaks põhimõttele, et lõbus ja põnev võib olla ka ilma vastandamise ja võitlemiseta. Läbini hea ja turvaline maailm on koeratüdruku menu võti.

2010. aastal esitleti esimest tahvelarvutit.

2020ndatel algas tehisintellekti kiire areng.

Üheks märgatavamaks muutuseks lastekirjanduses on õitsele puhkenud mudilaskirjandus, mida nüüd iseloomustab üha suurem koostöö kunstniku ja kirjaniku vahel. Jõuliselt on esile kerkinud krimi- ja põnevussarjad, autoriteks Ilmar Tomusk, Mika Keränen ja Reeli Reinaus. Tänapäevane Eesti lasteraamat on ilus ja sisukas, temaatiliselt mitmekesine ja rikas.

Tunni materjalide koostajad: Krista Kumberg, Lumimari, Katrin Tõnisson (jaanuar 2025)